

ПРИЗРЕНСКИ МУТЕСАРИФИ И ВАЛИЈЕ У XVIII. И XIX. ВЕКУ.

Свако турско надлештво у нашим областима имало је, и у ближој и даљој прошлости, своју архиву. У тим архивама нашло би се пуно података, како за историју нашега народа и наше цркве, тако и за економске прилике тога доба уопште. Велики део архива по градовима данашње Јужне Србије пропао је још крајем XVII. века за време аустро-турских ратова, када су Аустријанци продрли с једне стране до Призрена и Пећи, а с друге, преко Скопља, све до Велеса и Штипа. Велика је штета, што и у најновијим нашим ратовима за ослобођење није ништа учињено, да се турске архиве по варошима очувају, те су оне у 1912. год. највећим делом уништене. Стога је данас врло тешко наћи и најнужније податке за историју Јужне Србије под Турцима и из најновијег времена.

Прикупљајући материјал о турској администрацији у Призренској области за последња два века, наишао сам на *Салнаме*, штампано у бившој турској вилајетској штампарији у Призрену 1874. године. У тој књизи, поред осталог што спада у шематизам, налази се и списак призренских кајмакама, мутесарифа и валија од хеџирске 1108. до 1285. године, или по нашем рачунању од 1696. до 1868. године. Из тога списка види се, да је Призрен, у току тога времена, наизменце бивао, сад среско и окружно, а по том вилајетско место. Сем тога пада у очи да је под Призренски округ, у неколико махова, административно спадао и Дукађин, чије су границе током векова ширене и сужаване¹⁾. Ја држим, да је подвлашћивање Дукађина под Призрен бивало као последица међусобне борбе појединих обласних паша, који су се отимали о превласт, па час једни час други превлађивали и често владали готово независно од султана. Такви господари били су у Призрену нарочито Ротуловићи, у Ђаковици Елез-Пашићи, у Тетову Абдурахман-паша, у Скопљу Хавзи и Али Амди-паша, у Приштини Џинићи, у Пећи Махмудбеговићи у Скадру Бушатије, и т. д.

Колико је наш народ од тих паша још у XVI. веку страдавао сведочи нам један запис у рукопису манастира Дечана, који гласи: „Ва љето 7083. (= 1574.) по султану Селиму наста султан Амурат декембра 5 дан. Велики зулум бијаше тога од Арнаута, особито од Махмуд-Беговића у Пећи, у Скадар

¹⁾ Дукађином, у најширем смислу, звао се цео простор који обухватају данашња северна арбанашка племена Миридити, Матјани и Дибрани, који су стога називани и Дукађинцима. — Главно утврђење те области, према традицији, било је код данашњег места *Дода-Каљеси*, на обали Црнога Дрима, пошто је та кула раније звана *Дукађин-Каљеси*. Друге тврђаве биле су у Спасу и близу Пуке. Када су се Љумљани и Опољци помухамеданили и поарнаутили, тада су и Љума и Опоље названи такође Дукађином; а слично је било и са Гором, када су и Горани примили Мухамедовство, иако су они очували свој српски народни језик. Шта више, код Горана се, током времена, развила прича и створило уверење, да је српска горанска породица Лековци у Броду у Гсри пореклом од Леке Дукађина. Сем тога изгледа, да су крајем XVI. века и Пећки и Ђаковички округ спадали у границе Дукађина. На ту претпоставку наводи нас ферман султана Мурата III. од 27. реџепа 990. (1582.) године, на име мухарира Дукађинске области, у ствари Дечанског манастира (Срав. И. Јастребов, Податци стр. 113—114).

од Иван-Беговића, потурчени Бушатлије, у Призрен от Синан-Пашића Ротуловића. Две хиљаде християна около ови вароши исјекоше. Уви нам! Боже, призри с' небеса, избави стадо твоје!¹⁾

Према поменутом турском шематизму, од краја седамнаестог до друге половине деветнаестог века, овим редом су управљале Призреном и његовом облашћу, поједине паше:

Худаверди-паша	1696	Таир-паша, Призренац, Ротул	1795
Зенел-паша	1701	Рустем-паша,	1801
Худаверди Заде, Ахмет-бег, неписмен	1706	Таир-паша Заде, Саит-паша, Призренац, Ротул	1806
Сулејман-паша, Призрена и Дукађина	1717	Махмуд-паша, Призренац, Ротул	1809
Фејзула-паша	1718	Ферик Ђосе Ахмед-паша	1836
Махмуд-паша	1719	Ћрћупли (из Прокупља) Селим-ефенди (срески поглавар), Ферик Ајредин-паша, Ферик Решид-паша	1837
Таслицели (Плевљак) Мехмед-паша	1728	Ферик Исмет-паша	1838
Махмуд Вусли-паша	1732	Монастирли (Битољац) Ахмед-ага, „Леле мајко“ ²⁾	1839
Ћћупли (Скопљанац) Асан-бег, неписмен, Ахмед-паша, Мехмед Капудан-паша	1740	Монастирли Бесим-ефенди, Ихтиманли Ахмед-ага, Шарћули (Пироћанац) Махмуд-ага	1840
Курт-паша Заде, Абдула-паша	1741	Таир-паша Заде, Ротул Емин-паша	1841
Ђаковали (из Ђаковице) Махмуд-паша Заде, Асан-паша	1746	Истамболли (Цариградлија) Махмуд-ефендија, Једренели Каратуда (ћаја)	1842
Сали-паша	1746	Монастирли Шериф-беј	1843
Асан-паша	1747	Призренли Абдуљ Фета-бег	1844
Худаверди-паша, Призрена и Дукађина, Мухтар-паша	1748	Приштинели Абдураман-паша	1845
Дервиш-паша, Сали-паша	1749	Једренели „дели-Емрула	1846
Абдула-паша	1750	Серезли Ћмер Сабри-паша ³⁾	1847
Ферад-паша Заде, Исмаил-паша	1753	Ковинос Заде Ахмед-бег	1848
Мехмед-паша	1755	Паласин Исмаил-паша	1849
Исмаил-паша, Мустафа-паша	1756	Тосун-паша	1850
Кариман-паша, Призрена и Ђаковице	1757	Али Риза-паша	1851
Курт Мехмед-паша	1759	Аћиф-паша	1852
Кариман-паша	1760	Бошњак Осман-паша Тетовац	1858
Аџи Осман-паша	1761	Ћаин-паша	1859
Исмаил-паша	1763	Рустем-паша	1860
Али-паша, Призрена и Дукађиха	1769	Ал-Јанакли (дрвених образа) Мустафа-паша	1862
Махмуд-паша Заде, Али-паша	1770	Назив-паша	1864
Сали-паша Заде, Емрула-паша	1772	Лесковцали (Лесковчанин) Исмаил-паша	1867
Сулиман-паша, Реџеп-паша	1774	Ферик Едип Мустафа-паша	1868
Сејфедин-паша	1779		
Мухтар-паша Заде, Абдула-паша	1780		
Махмуд-паша Заде, Али-паша	1783		
Сали-паша Заде, Исмаил-паша	1786		

Пада нарочито у очи, да су се ови управни чиновници Турске Царевине у XVIII. и XIX. веку у Призрену врло често мењали, и да су после покорена појединих обласних паша, султанових одметника, долазила на управу само војна лица.

¹⁾ Љ. Стојановић, Записи и нитписи, бр 713.

²⁾ Овај неписмени поглавар Призрена у 19. веку, добио је надимак „Леле-мајко“ због својих великих зулума над нашим народом. Не може се, међутим, тачно утврдити да ли је он тај надимак већ донео у Призрен из Битоља или га је у Призрену добио. На срећу он није владао у Призрену више од године дана; а његов земљак писмени Бесим-ефендија владао је још краће време, јер су се 1849. год. на управничкој столици у Призрену у једној години измењивали три аге.

³⁾ Умро је у Призрену и сахрањен код Емин-пашине џамије.

Од домаћих паша у Призрену *Ротули* се спомињу као управници још од XVI. века, као што смо видели из поменутог записа. — Они су у више махова владали Призреном и његовом облашћу и доцније; али се у приведенем попису призренских управника њихов надимак, или презиме Ротули, ретко наводи. Пореклом су били из села Ујмишта у Љуми; а родоначелник им је био Синан-паша, па су за то крајем XVI. века називани и Синан-пашаићи. Из породице Ротула у Призрену су се, у другој половини XVIII. века, нарочито истакла три брата: Тахир, Рустем и Сахит. Тахир је имао два сина — Махмуда и Емина, Сахит — Таира, а Рустем је био без деце.

У XVIII. веку, до 1794. год., у Призрену су највише владале паше из рода Сали-пашаића. Они су водили своје порекло од оснивача Бајракли џамије, која је саграђена 1497. године од Мехмед-паше. Њих су савладали и преотели им власт 1794. Ротули, Синан-пашаићи. Једнога од последњих Сали-пашаића су Ротули убили, а други се склонио у Ћаковицу, где су доцније његови потомци познати били под именом Зубер-беговићи.

Но, ни Ротули нису могли дуго да се одрже на власти. На њих је ускоро навалио Кара Мамут-паша Бушатлија из Скадра, да освети своје пријатеље Сали-пашаиће. Бушатлија је навалио на Призрен 1795. год. и опљачкао га¹⁾; а Ротули су побегли у Софију румелијском валији, да траже помоћ. Као верне султанове слуге они су помоћ добили и ускоро им је пошло за руком да се врате у Призрен и наставе своју владавину.

Ротули су остали верни султану дуже од свих осталих околних арнаутских паша, па су се колебали да се дигну против султана и онда, када су неке независне арнаутске паше склопиле уговор са босанским бунтовником Хусеином Градашчевићем, да устану против султана и поведу борбу са царском војском. Тек на Косову 18. јула 1831. год. призренски управник Махмуд-паша Ротул одлучио се је да пристане уз устанике; и са својим људима, у одсудном часу, одметну се од великог везира Решид-паше и навали на његову војску, и тако знатно допринесе поразу султанове војске у борби са устаницима²⁾. Од тада је и Ротул Махмуд-паша означен био као издајник султанов и чекала се само згода, па да и он, као и остале арнаутске паше своје издајство скупо плати.

У Призрену се подржава предање, да је Рустем-паша врло добро расположен био према Србима, бранио их од разних зулумћара, према којима је био врло строг и ухваћене зликовце и разбојнике „бисашки“, т. ј. све по двоје заједно вешао. Сем тога прича се, да су уопште сви Ротули веома строги били према злочинцима уопште, те је за време њихове владавине у Призрену и његовој области владала потпуна имовинска безбедност, пошто су они и за најмању крађу екземплярно вешали лопове и отимаче.

Међутим, према самима себи, Ротули нису били тако строги. Они су себи допуштали разне зулуме, само су их вешто крили и на разне начине лукаво се довијали да приграбе што више туђих имања. Тако су они на пр. пажљиво водили бригу о томе који Арнаути у њиховој области немају мушког порода, па су њихове кћери удавали за поједине незнатне личности из своје најближе околине, често и за своје слуге, па су онда сва имања умрлих без мушког порода себи присвајали. На тај начин су успели да прикупе под своју власт *четирдесет и осам чифлика, њоред многих забрана и џланина за стјочна џасишша*. — Сва та имања најзад је наследила била Ћулсум ханума, јединица ћерка Емин-пашина, која живи у Цариграду.

Богатство Ротула било је велико већ у XVIII. веку, те је Рустем-паша 1798. године, уз помоћ кулука, лако могао да обнови и модерно преуреди стари призренски град; Емин-паша да подигне две џамије, а Махмут-паша једну у Призрену. Шта више, они су у Призрену отворили своју нарочиту народну пекарницу, из које се свакога дана делило сиротињи по стотину ока хлеба.

¹⁾ Љ. Стојановић, Записи и натписи, бр. 3703.

²⁾ Покрет у Босни и Албанији противу рефорама султана Махмуда II, 23.

Ротули су начинили споразум са српским првацима у Призрену, да Срби примају на конак све Арнауте Љумљане, које паша себи позива, а он ће им шиљати храну из своје кухиње; па је тако и било за живота Таир-паше и Саит-паше. Први је умро 1802., а други 1809. године. Њихови наследници нису више хтели да хране Љумљане, Арнауте, који по њиховом позиву долазе у Призрен, те су их Срби Призренци морали не само да примају на конак, него и да хране и управо госте; а често су морали да трпе од њих и грдне зулуме. Од тога терета, као и од других насиља и глоба њихових, нису се дуго могли да ослободе Срби Призренци ни после пропасти Ротула, јер је то стање одржавала и царева, султанова војска све до 1844. Разлика је била само у томе, што се за војску морала спремати храна не само док је у Призрену, него и за пут када се куда крене. — Тај намет називао се „*диш ѓараси*“, што су наши подругљиво преводили као оштета, што Арнаути и војници тупе зубе једући бесплатно храну коју су им они о свом трошку морали да спремају.

Као и други турски и арнаутски родови Ротули су се често и међу собом гложили, те се прича да је Махмуд-паша, да би дошао до власти отровао свога братучеда Таира, Саит-пашинога сина. — Зна се, затим, да је Махмуд-паша са својим башибозуцима учествовао у битци на Каменици, при савлађивању Србије 1813. Том приликом он је ушао у Смедерево, те је са тамошње цркве скинуо звоно, које је Карађорђе Петровић 1808. год. поклониле смедеревској вароши, као што гласи натпис на њему¹⁾. Звон је после пренешено у Призрен и постављено било на сахат-кули, која је подигнута била на западном делу бедема обновљеног старог призренског града. Над самим улазом у ту сахат кулу Махмуд паша је дао турски, у стиховима, исписати историјат добивања и преноса тога звона у Призрен. Из тога записа се види, да је Махмуд-паша Ротул, као валија призренски 1843. год. имао задатак да, са осталима, угуши српски устанак, па је он, после освојења Београда и Смедерева, повео собом много робља (од кога је око 30 душа, жена и деце, доведено и у сам Призрен) и понео једно врло лепо звоно, које је нашао у Смедереву, донео га у Призрен и „подигао га на кулу тврђаве, за то, да гласи о времену²⁾.“ У исто доба Махмуд-паша донео је собом и још једно друго звоно, на коме пише да га је „приложио Георгије Петровић, комендант из вароши Смедерева 1808. године³⁾.“ Оно се и данас налази на сахат кули у селу Мамуши, у срезу Подримском. Сем поменутих звона Махмуд-паша је из тог похода против Србије 1813. донео и четири топа, два већа и два мања. На већима је, поред иницијала, био натпис: Вождъ Карађорђе Петровић. — Сви ти топови однешени су шездесетих година прошлога века из Призрена у Цариград.

Махмуд-паша био је један од врло ретких управника, или боље рећи господара Призрена и његове области; јер док су се раније обично сваке године мењали управници, а по који пут и по два—три изменули се у једној години, Махмуд-паша је успео, да се одржи на управи пуних двадесет и седам година. А како је био врло строг управник и покатакд упуштао се у шале, то се о њему и сада препричавају разне анегдоте по Призрену и околици. — Тако се на пр. прича, како је једном обесио пудара, који му је донео на дар прве брескве из винограда, који су му поверени били на чување, а да за то није тражио дозволу од господара тих винограда; другом једном приликом срео је ноћу људе, који су гонили коње натоварене с пуним корпама грожђа, и пошто се уверио, да је грожђе крадено дао их је одмах све обесити, а коње

¹⁾ И. Јастребов, Податци стр. 62. — До почетка 1913. год. то је звоно било на градској сахат-кули у Призрену. А тада, пошто се није још познато знало хоће ли Призрен припасти Србији или Арбанији, покојни ђенерал Божа Јанковић, као командант III. Армије, одредио је да се звоно скине и пошаље у Тополу, иако су угледни Срби из Призрена молили да им се то звоно остави за успомену. На место тога звона послато је друго за српску цркву св. Ђорђа у Призрену, али су то звоно 1916. упропастили Бугари, док су Карађорђево из Тополе однели Аустројанци.

²⁾ Ibidem, стр. 62—63.

³⁾ Љ. Стојановић, Записи и натписи, бр. 10430. — Овде је погрешно речено у селу Малишији, место у Мамуши.

с грођем оставио је поред вешала да их сопственици виде и одведу; али се нико није усудио да дође и испод вешала узме своје. Прича се за тим, да је на двору своје држао два Србина, Спасена и Угрин из села Локвице у Средачкој Жупи, да му служе као нека врста „дворских будала“ и да је од њих примао без срђбе све што су му они у згодној форми казали, а што му иначе нико не би, по живу главу, смео казати. Сем тога има података на основу којих изгледа, да је Махмуд-паша верски био врло толерантан. Тако се на пр. прича, да је између многих својих чивчија Срба особито волео некога Стају из села Речана у Подгорском срезу. Знајући то, пашине слуге и сејмени наговоре Стају да се потурчи, па да ће га паша још више завоleti и сигурно му поклонити и чифлук. Стаја најзад пристане и дође с молбом паши, да му дозволи потурчити се. Паша је био изненађен и када му је Стаја на његова питања одговорио, да је тобоже једини разлог турчењу, што је „обегенисао турску веру“, паша му допусти да то учини. Када је за тим, по старом обичају, потурица изведен пред пашу и остале виђеније Мухамеданце, да га дарују, паша му је рекао: „Е, ајд с'ге да се дигнеш од мој чиф'л'к.“ „Аман, пашо, ако Бога знаш!“ завапи потурчени Стаја; али му паша поново одлучно одговори: „Ајде, ајде д'н'с да се дигнеш, зе ти неси чуваја своју веру, те ћеш да чуваш мој чиф'л'к.“ — И потурица је морао да напусти пашин чифлук и тражи други, на који би се могао населити. Другом једном приликом у селу Љубижди паша је у шали упитао попа и хођу да му докажу чија је вера боља. Како су обојица ћутала, први више због бојазни, а други из незнања, паша им нареди да се порву и на тај начин докажу, која је вера боља. Никаква молба није помогла да паша одустане од тога захтева, а када је поп оборио хођу паша само подвикну: „Пфуј, бре оца, јазак да ти је, што ми осрамоти веру, јер је наша појака!“ Али једна његова наредба сведочи нам да је он умео и да се руга привржености Срба својој цркви. Он је на име наредио, да Хришћани, у споровима са Муслиманима, место заклетве потврђују своје наводе тиме што ће три пута ударити стражњицом у црквена врата; а у љутњи би Србима говорио: „Ја сам ти и поп и владика и патрика и све!“

После издајства, које је Махмуд-паша учинио према султану на Косову 1831. год., имала је и њега да снађе слична судбина, као и остале паше одметнике. — Почетком месеца августа 1836. год. послат је, са великом војском, на Призрен румелијски валија Тангр-оглу Махмуд Амди-паша, да по наређењу из Цариграда ухвати Махмуд-пашу и отпреми га султану. Сазнавши за долазак валијин с великом војском Махмуд-паша побегне у Љуму. А валија да не би за пашом ишао у Љуму и да би уштедио крв науми, да бегунца на превару домами у Призрен и ту ухвати. С тога, по савету угледних Турака из Призрена, позва старог имама Исљама, који је већ имао преко 80 година, и упути га да оде паши у Љуму и убеди га да се врати у Призрен, где му валија обећава тврду веру, да му се ништа зло неће догодити, јер је султан толико милостив да је спреман да му опрости све зло што је до сада починио; и ако му се покори допустиће му да и даље пашује. Имам је тек после поновног уверавања, да се паши неће ништа зло догодити отишао у Љуму и довео Махмуд-пашу у Призрен. Али валија није одржао задану реч. Он је прве ноћи, 29. августа 1836. год., отпремио Махмуд-пашу у Цариград; одакле су га доцније пренели у Анадол и тамо удавили.

Румелијски валија, који је на превару извео хапшење Махмуд-пашино није се вратио у свој вилајет. Он је умро у Призрену и сахрањен је код Емин-пашине џамије, с леве стране при уласку у гробље. — Традиција прича да је стари имам, чим је дознао да је валија прекршио задану реч отишао њему и укорео га што је тако поступио; а валија одмах после тога тешко се разболео и исте вечери умро.

Ротули, почевши од Рустем-паше, а можда и раније, имали су своје летњиковце у тврђави, у граду више Призрена. Махмуд и брат му Емин-паша имали су своје куће у вароши, у данашњој Јастребовљевој улици, са дивним плафо-

нима израђеним у дрворезу и изведеним водоводом. — Те су куће недавно порушене. Рустем-паша Ротул имао је кућу у садашњој Пашићевој улици. Та кућа и сада постоји понешто реновирана; а преко пута од ње, у истој улици, налазе се још две старе куће чувеног Абдул Фета-бега.

О Фета-бегу, као мутесарифу призренском 1844., постоји међу призренским Србима предање, да је био врло добар према нашем народу. — Он је био даљи рођак породице Ротула. Рођен је у Призрену, где је и умро у дубокој старости. Био је мутесариф само годину дана; али до смрти био је члан Идаре Мецлиса. Прича се, да је био врло строг, али и праведан. Несретан је био у кући и остао је само с једним сином Дервиш-бегом, који ни у чем није био оцу налик. Срби из Призрена и околице називали су Фета-бега „српском мајком“; јер је он био једини истински заштитник Срба у том крају за сво време свога живота. У својој кући држао је за послугу само Србе из околних села. У јужни брдовити и безводни крај вароши, где су настањени сами Срби православне вере, Фета-бег је о свом трошку довео воду са брда Џвилена и начинио чесму. То се до скоро могло видети из натписа на њој на турском језику; али су тај запис недавно неки закречили.

Његова пажња према Србима створила је међу православним Призренцима легенду: да су Фета-бега, у неком рату, заробили били Руси и када их је он молио да га пусте, они су тражили од њега, да им се обвеже, да ће у свом крају штитити Хришћане од насилника. И он им је на то дао своју „бесу“. Али Руси, да би имали гаранције да ће он дати бесу верно испуњавати, тражили су од њега да прими, да му на челу истетовирају знак крста, и он је на то пристао. С тога се његов обичај, у старијим годинама, да носи фес увек над самим обрвама тумачио, као скривање тога истетовираног крста пред својим једноверницима.

*

Из натписа над улазом на сахат кулу у старом призренском граду, после победе над Србијом 1813., види се да је Махмуд-паша призренски називан тада *валијом*, те је, у то доба, по свој прилици, Призрен био вилајетска столица. После издајства Махмудова на Косову, а нарочито после скидања његова са власти и отпремања у Цариград, Призрен је, за неко време, престао бити седиште валије. Поново је он то постао тек 1868. год., али и тада само за неколико година. За то време под Призренски вилајет потпадали су административно ови срезови: Љума, Приштина, Качаник, Ђилане, Вучитрн, Пећ, Гусиње, Ђаковица, Тетово, Гостивар, Дебар, Елбасан, Мат, Скопље, Куманово, Штип, Паланка, Радовиште, Кратово, Кочане, Знепоље, Ниш, Пирот, Лесковац, Врање, Прокупље и Куршумлија.

Први валија овако пространог Призренског вилајета био је Исмаил Рамиз-паша, који је дошао у Призрен 14./VIII. 1868. За њим је био Сафет-паша од 6./III. до 25./XII. 1871.; па Галиб-паша од 26./XI. 1871. до 9./VIII. 1872.; Абдурахман-паша од 9./VIII. 1872. до 10./IV. 1873. и Хусни-паша од 12./V. 1873. до 19./IV. 1875. После њега до септембра исте године измењали су се Аки Мемед-паша и Ферик Ахмед-паша, па је столица вилајета, због устанка у Херцеговини, премештена у Приштину и вилајет прозван *Косовским*.

Међу призренским валијама најбољи је био Сафет-паша. Он је раније био босански валија и за његово време у Сарајеву је излазио вилајетски лист „Сарајевски Цветник“. Дошавши у Призрен Сафет-паша, под утицајем руског конзула Јастребова, постароа се да и Призренски вилајет добије свој вилајетски лист на турском и српском језику. Српска слова добавили су из Београда Илија Н. Ставрић управитељ Призренске Богословије и Петроније игуман манастира св. Марка. С њима је дошао и слагач Државне Штампарије у Београду Максим Давидовић. Лист је добио назив „Призрен“. Уредник му је, за српски део, био Илија Ставрић; а за преводиоца с турског језика постављен је Нишлија Тодор П. Станковић, потоњи конзул и знаменити национални радник, који је свршио турску шесторазредну гимназију у Нишу, отворену од

чувеног турског реформатора Митхад-паше. — Први број листа изашао је августа 1871. и излазио је све до премештања вилајетске столице у Приштину (крајем 1875). Са премештајем столице премештена је и вилајетска штампа-рија тамо, те је лист под именом „Косово“ излазио у Приштини, неко време, и на српском језику. Тада је преводилац са турскога језика био Асан-ефендија родом из Ћаковице, који је дуго времена живео у Босни и научио српски говорити, читати и писати. Слагач је био Трифун Ж. Радивојевић из Призрена, који је и у Призрену радио тај посао уз Давидовића. — Доцније је Трифун запопио се и постао прота и митрополитски намесник у Приштини.

Сафет-пашина је заслуга, што је у Призрену извршена *канализација*, иако доста примитивна и непотпуна. Тиме је знатно поправљено здравствено стање становништва, које је лети много страдало од грознице (маларије) и „болешчине“ (тифуса). Сем тога Сафет-паша почео је зидати једну зграду за *занатску школу*, о трошку града и округа; али није успео да ту мисао своју оствари до краја, те је та зграда употребљена за војну болницу. Данас је то артиљеријска касарна.

Валија Абдурахман-паша, пре свога доласка у Призрен, био је мутесариф у Нишу и као велики бугарофил подржавао је тамо бугаризам, па је настојао да се и лист „Призрен“ место на српском штампа на бугарском језику; али у томе не само да није успео него је, дошавши због тога у сукоб са руским конзулом Јастребовом, премештен из Призрена. Тада се по Призрену причало, да је паша казао Јастребову: „Ако ја дођем за великог везира и будем господар ситуације, врло лако рашчистићу све наше рачуне са Русијом!“ И када је доцније заиста постао велики везир, та изјава га је брзо уклонила са тога места, интервенцијом руског посланика у Цариграду грофа Игњатијева, који је тада називан „другим султаном“.

Валија Хусни-паша познат је био у Призрену и вилајету као врло строг старешина. — Већ после Кримског Рата наступиле су много боље прилике по општу безбедност у Турској Царевини; а Хусни-паша завео је у свом вилајету још већу сигурност тиме, што је најстрожије забранио оружје и пуцање у опште. Због тога се на рачун његов шалило и причало међу грађанима, да је паша једном чобанину, који је пуцао на вука и ради тога позван био на одговорност рекао: „Када други пут будеш угледао вука где се приближава твоме стаду ти не пуцај него само реци — овде је Хусни-паша и он ће утећи!“ — За његово време Призренци су имали често прилике, да на пазарни дан (средом) гледају по неког зликовца обешеног; а главни помагач пашин при истраживању и кажњавању зликоваца био је његов економ Анести-ефендија, Грк из Цариграда.

За време Хусни-паше изгорела је црква у Тетову¹⁾. — Причало се тада, да су кривци томе пожару неки угледни Муслимани из Тетова и паша их је због тога многе похватао и затворио у Призрену, па међу њима и чувеног у оно време Есад-бега. У тамници су остали све до одласка Хуснијева из Призрена. А за Србе у Призрену специјално стекао је заслуга овај паша тиме, што је дао очистити земљиште око цркве Св. Ђорђа и тиме омогућио да се нова црква догради.

После Хусни-паше ни валије, а ни мутесарифи после њих, не беху људи јаке руке, те је безбедност знатно опала. — Томе је највише допринео и сам султан Абдул Хамид, који је систематски настојао, да се Хришћанство постепено али стално ништи, нарочито на границама његове Царевине. Он је, наиме, из Цариграда шиљао о сваком Рамазану нарочите софте међу Арнауте, да распирују њихов верски фанатизам; те је, ускоро, због њихова утецаја међу

¹⁾ Овај пожар много је допринео да су се Тетовци у знатном броју приклонили Егзархији. После пожара, наиме, неки прваци из Тетова, са протом Серафимом, беху отишли у Цариград да моле патријарха да се заузме код Порте, да се кривци казне и изда дозвола за градњу нове цркве. Како патријарх није обратио довољно пажње изасланицима, то искористе егзархиски агенти и обећавајући им, да ће Егзархија сама, ако влада ништа не помогне, саградити им цркву, успели су да задобију тетовске прваке за Егзархију и они се врате у Тетово као агитатори за прелаз у Егзархију.

Арнаутима престала да важи беса за Србе. — Од тада се често догађало, да су читаве руље Арнаута почеле нападати на осамљене српске породице, из чије средине усудио би се когод, у обрани или из освете, убити каквог Арнаутина.

Призренцима је мало одлакнуло тек 1897., када је за мутесарифа дошао Амди-паша, човек образован и ретко интеллигентан из Митат-пашине школе. Штета је само што није, знајући да у Цариграду неће наћи потпоре, предузимао никакве корисне реформе у поправци административног и социјалног живота у Призрену. За његове погледе на турску културу уопште, карактеристична је прича, коју је испричао тадањем турском војном лекару у Призрену Хофману — о шетњи Божјој по свету и дивљењу његовом када је видео разне европске престонице и њихов културни прогрес, а када је дошао до турске престонице, запитао је какав је ово град, па му одговорили Стамбол, он је узвикнуо: „Ух, нисам требао, ни да питам, јер све стоји онако како сам ја створио!“ па је затим додао: „када ми нисмо били у стању за 500 година да уредимо и украсимо нашу престоницу, зар ћемо бити у стању ма шта добра и овде учинити. Јер, ако се стану Муслимани призренски ма чему противити, мислите ли да ће ме Цариград подржати, да своје и ваше намере у дело приведем.“ — Све ми је то испричао доктор Хофман, одмах после разговора са пашом, и додао: „Тешко да Турска има још којег овако паметног мутесарифа.“ — Амди-паша управљао је у Призрену седам година.

Добру успомену међу призренским Србима оставио је и мутесариф Черкез Решид-паша. — Он је, по споразуму са руским конзулом Владимиром Сергијевићем Тухолком, допустио да се на новој цркви св. Ђорђа у Призрену подигне звонара и не питајући надлежне у Цариграду. А за српски народ у Љубижди и Кориши стекао је нарочите заслуге тиме, што је у сред Призрена дао ухватити чувеног Уку из села Кабаша и затворио га у тамницу, у којој је једно јутро нађен обешен о своме појасу, а говорило се: „сâm се обесио!“ На тај начин Решид-паша је кратким путем уклонио са света једног од најопаснијих крвопија српских из призренске околице.

Петар Костић.

RÉSUMÉ.

LES MOUTÉÇARIFI ET LES VALIÉ DE PRIZREN AU XVIII^e ET AU XIX^e SIÈCLE.

M. Petar Kostić, ancien professeur à Prizren, donne plusieurs détails caractéristiques sur les autorités turques à Prizren, en particulier à la fin du XVIII^e et dans la première moitié du XIX^e siècle.

Son étude se fonde principalement sur les traditions orales relatives auxdites autorités et conservées dans le peuple serbe et ensuite jusqu'à un certain point, sur les sources écrites.